

NORASMIY IQTISODIYOTNING MAZMUNI VA MOHIYATI

Asqarov Ismatillo Oltiboyevich

O'zbekiston Respublikasi Bank- Moliya Akademiyasi

Magistr

Annotatsiya: *Mazkur maqolada norasmy iqtisodiyotning ko'lami va trkibiga oid turli mulohazalar berilgan, hamda norasmy iqtisodiyotning mazmuni va mohiyati xususida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *norasmy iqtisodiyot, atama, mehnat bozori, faoliyat.*

Norasmy iqtisodiyot" atamasi birinchi marta 1970-yillarda iqtisodchi Keyt Xart tomonidan davlat tomonidan tartibga solinmagan yoki rasmy statistikaga kiritilmagan iqtisodiy faoliyatni tavsiflash uchun kiritilgan. Bu ko'cha savdosi, uy sharoitida ishlash va ro'yxatdan o'tmagan kichik biznes kabi rasmy sektordan tashqarida bo'lgan bir qator iqtisodiy faoliyatni anglatadi.

Ushbu atama bo'yicha ba'tafsilroq ma'lumot beradigan bo'lsak "Norasmy iqtisodiyot" deganda hukumat tomonidan tartibga solinmagan va rasmy statistikaga kiritilmagan iqtisodiy faoliyat tushuniladi. Bunga ko'cha savdosi, kasanachilik va ro'yxatdan o'tmagan kichik korxonalar kabi tadbirlar kiradi. Ushbu tadbirlar ko'pincha rasmy ish joylariga ega bo'lmagan yoki rasmy sektorda ishlash uchun zarur ko'nikma yoki malakaga yega bo'lmagan odamlar tomonidan amalga oshiriladi. Norasmy iqtisodiyot, shuningdek, past mahsuldorlik, yomon ish sharoitlari va ijtimoiy himoyadan foydalanish imkoniyati cheklanganligi bilan ajralib turadi. Bu ko'plab odamlar uchun daromad manbai bo'lsa-da, iqtisodiy faoliyatni tartibga solish va soliqqa tortmoqchi bo'lgan hukumatlar uchun ham qiyinchiliklar tug'diradi.

Umuman olganda, norasmy iqtisodiyot rasmy ish imkoniyatlari cheklangan rivojlanayotgan mamlakatlarda ko'proq tarqalgan. Ba'zi rivojlanayotgan mamlakatlarda ishchilarning 60% gacha norasmy sektorda ish bilan ta'minlanganligi taxmin qilinmoqda. Biroq ishsiz bo'lishi mumkin bo'lgan ko'plab odamlar uchun daromad keltirsa-da, iqtisodiy faoliyatni tartibga solish va soliqqa tortmoqchi bo'lgan hukumatlar uchun ham qiyinchiliklar tug'diradi.

Norasmy iqtisodiyotning ba'zi umumiy xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

1. Kassa operatsiyalari: norasmy iqtisodiyotdagi ko'plab operatsiyalar naqd pulda amalga oshiriladi, bu yesa rasmylarga ularni kuzatishni qiyinlashtiradi.

2. Kam ish haqi: norasmy iqtisodiyotdagi ishchilar ko'pincha kam ish haqi oladilar va ish xavfsizligi kam.

3. Ijtimoiy himoyaning yetishmasligi: norasmy iqtisodiyotdagi ishchilar tibbiy sug'urta va pensiya nafaqalari kabi rasmy ish bilan ta'minlangan ko'plab ijtimoiy himoyalardan foydalanish imkoniyatiga ega yemaslar.

4. Cheklangan tartibga solish: norasmiy iqtisodiyot asosan tartibga solinmagan, bu xavfli ish sharoitlariga va atrof-muhitga zarar yetkazishi mumkin.

5. Norasmiy tarmoqlar: norasmiy iqtisodiyotdagi ko'plab korxonalar rasmiy marketing strategiyalariga emas, balki shaxsiy tarmoqlarga va og'zaki murojaatlarga tayanadilar.

Umuman olganda, norasmiy iqtisodiyotning mohiyati uning tartibga solinmasligi va rasmiy huquqiy asoslarga emas, balki shaxsiy aloqalar va kassa operatsiyalariga bog'liqligidir.

Norasmiy iqtisodiyotda dunyodagi ishchi kuchining yarmidan ko'pi va kichik va o'rta korxonalarining 90% dan ortig'ini ish bilan ta'minlaydi. Norasmiylik mehnat bozorlarining muhim xususiyati bo'lib, millionlab korxonalar va shu sharoitda o'z hayotini topayotgan yuzlab million ishchilarni birlashtiradi.

"Norasmiy iqtisodiyot" atamasi juda ko'p turli xil hodisalar va vaziyatlarni qamrab oladi. Darhaqiqat, u mamlakatlarni hisobga olmaganda, bir xil iqtisodiyot doirasida ham turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Shuning uchun rasmiylashtirish jarayonlari va rasmiy iqtisodiyotga o'tishni engillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar turli mamlakatlar va xo'jalik yurituvchi subyektlar yoki ishchilar toifalarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishi kerak.

Xalqaro mehnat tashkiloti va Jahon banki homiyligida olib borilgan empirik tadqiqotlar norasmiy iqtisodiyotni o'rganishdagi haqiqiy yutuq bo'ldi. Eng mashhuri K. Xartning Ganadagi bandlik tuzilishini o'rganishga bag'ishlangan ishi bo'ldi [Xart 1973]. Shunga o'xshash tadqiqotlar Kolumbiya (1970), Shri-Lanka (1971), Keniya (1972) va boshqa uchinchi dunyo mamlakatlarida o'tkazildi. Ushbu loyihalar G'arbning rivojlangan mamlakatlarida qabul qilingan ishsizlik kontseptsiyasining rivojlanayotgan mamlakatlar mehnat bozorida qo'llanilishi darajasi haqidagi savolga javob berishi kerak edi. Natijada norasmiy sektor terminologik va empirik tarzda qonuniylashtirildi.

Norasmiy iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyati ko'pincha tor joylarda yoki bunga yaroqsiz joylarda ishlash, xavfli va nosog'lom mehnat sharoitlari, past malaka darajasi va ishchilarning mehnat unumdorligi, nomuvofiq yoki past ish haqi, tartibsiz ish vaqti, xodimlarning ma'lumot olish imkoniyatining yo'qligi, bozorlar, moliyaviy xizmatlar, ta'lim, texnologiya. Shu bilan birga, norasmiy iqtisodiyotdagi ishchilar bunday deb tan olinmaydi va mehnat va ijtimoiy sohadagi qonun hujjatlari normalariga muvofiq hisobga olinmaydi, tartibga solinmaydi va himoya qilinmaydi. Norasmiylik iqtisodiy vaziyat, huquqiy, tartibga solish va siyosiy tizim kabi makroiqtisodiy sabablar, shuningdek, past ta'lim, kamsitish, qashshoqlik va yuqorida aytib o'tilganidek, bir qator mikroiqtisodiy sabablarning natijasidir. iqtisodiy resurslar, aktivlar, moliyaviy va boshqa tadbirkorlik xizmatlari va bozorlardan foydalanish imkoniyati yo'qligi. Norasmiy iqtisodiyotning katta hajmi mehnat huquqlari va munosib mehnat sharoitlarini himoya qilishning asosiy muammosi bo'lib, shu bilan birga biznes va davlat

daromadlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi, davlat makonini toraytiradi, institutlarni zaiflashtiradi va raqobatni buzadi.

Umuman olganda, norasmiy iqtisodiyotning mohiyati uning tartibga solinmasligi va rasmiy huquqiy asoslarga emas, balki shaxsiy aloqalar va kassa operatsiyalariga bog'liqligidir.

1930-yillardan keyin xorijlik olimlar norasmiy iqtisodiyotni o'rganishga kirishdilar, 1970-yillarning oxirida u yirik ilmiy-tadqiqot loyihalari, 1980 yillardan esa xalqaro konferensiyalar mavzusiga aylandi. 1980-yilda Yevrostatda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Yevropa Iqtisodiy Komissiyasi doirasida yashirin iqtisodiyot bo'yicha maxsus ishchi guruhi tuzildi. Biroq shu kunga qadar norasmiy iqtisodiyotning yagona umumiy ta'rifi ishlab chiqilmagan. Shunday bo'lsada, zamonaviy ilmiy adabiyot va tadqiqotlarda "soya iqtisodiyoti", "norasmiy iqtisodiyot", "noqonuniy iqtisodiyot", "yashirin iqtisodiyot", "jinoiy iqtisodiyot", "ikkinchi iqtisodiyot", "kulrang iqtisodiyot" va boshqa nomlardan foydalanib kelinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Mixaylov A.Yu."Norasmiy bandlikning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar" // Naukovedenie. - 2016. - 8-jild. - No 2.

2.Titov B.X. Norasmiy iqtisodiyot bozor iqtisodiyotining quyi tizimi sifatida. - M.: M-Studio, 2008 yil.

3.Barsukova S.Y. Norasmiy iqtisodiyot: tushunchasi, o'rganish tarixi, tadqiqot yondashuvlari / S.Y. Barsukova // Sotsiologik tadqiqotlar. - 2012. - No 2.

4.www.ziyonet.uz